

A NÉPRAJZI MÚZEUM TÖRTÉNETE

A magyar néprajztudomány kibontakozása és fellendülése szorosan összefonódik a Néprajzi Múzeum történetével. A Néprajzi Múzeum a hazai etnográfiai kutatás és múzeológiai munka letéteményese, meghatározó jelentőségű intézménye, a közelmúltig egyetlen központi bázisa. Szakmai, de tudománytörténeti jelentőségét annak köszönheti, hogy a korán szerveződött európai szakmúzeumok sorába tartozik, amelyben nyugat-európai példákhoz hasonlóan kezdettől széleskörű tudományos szervező- és kutatómunkával fonódott össze a gyűjteményfejlesztés. Annak ellenére, hogy több mint egy évszázadon keresztül meglehetősen mostoha viszonyok között, hétköznapi anyagi gondoktól nyomasztva, egzisztenciális, önállósulási harcot folytatva kellett fenntartania magát, tudományos tevékenysége és szerteágazó szakmai kapcsolatai révén mindmáig az európai szakintézmények élvonalába tartozik. A nemzeti tragédiák sorát hozó 20. századi történelem, a Trianon által kiváltott politikai és kulturális beszűkülés, az ország azon kétharmad részének elvesztése, amely különösen fontos gyűjtési terepet jelentett a korabeli néprajztudomány számára, de a külkapcsolatok egysíkúvá zsugorodása is megfosztotta az intézményt a kezdeti lendülettől. Ennek ellenére a hazai múzeumszerveződésben, a néprajzi múzeológia kiépülésében és a tudományos kutatómunka terén 1962-ig, a vidéki múzeumok tanácsai kezelésbe kerüléséig irányító szerepet töltött be. Az 1960-as évek közepén megszerveződő akadémiai kutatócsoport és a tanszéki kutatóhelyek személyi fejlesztése, majd pedig az önállóodó Szabadtéri Néprajzi Múzeum mind a Néprajzi Múzeum rovására fejlesztette személyi állományát, intézményi struktúráját. Az elmúlt negyven év sajátos kultúr- és tudománypolitikájának bélyegét magán viselő – nemcsak intézményhálózata tekintetében, de irányítási struktúrájában is – széttagolódott szaktudomány hatásai alól természetesen a Néprajzi Múzeum sem vonhatta ki magát: s vált felemás társadalmi és szakmai megítélés tárgyává, sokszor megfelelő ismeretek hiányában. Márcsak ezért sem haszontalan összefoglalni a múzeum történetét, mely létét éppen úgy egy magyar arisztokrata hazafiúi áldozatkészségének köszönheti, mint több más – szerencsésebb sorsú – országos múzeumunk, melyek mindegyike a Nemzeti Múzeum emlőin gyarapodott önállósulásáig.

A néprajzi gyűjtemény megszerveződése (1872–1892)

Amikor 1802-ben gróf Széchenyi Ferenc nagyértékű könyvtárát, térképeit, festményeit és éremgyűjteményét a magyar nemzetnek felajánlotta, a világ egyik legkorábbi nemzeti múzeumi gyűjteményének alapját vetette meg. Ugyan csak 1846-ban költözhetett az időközben tovább gyarapodó múzeumi anyag a Pollack Mihály tervei alapján emelt Múzeum körüli épületbe, ami néhány évtized múlva meglehetősen szűkösnek bizonyult az idővel szakosodó gyűjtemények számára. Bár eleinte szorosabb értelemben vett néprajzi kollekcióval nem rendelkezett az anyaintézmény, és ilyen irányú gyarapító tevékenységet sem folytatott. A néprajz irányába mutató első lépést REGULY Antal 92 darabból álló szibériai gyűjtése jelentette, amit – hazatérése után – 1847. novemberében a Magyar Tudományos Akadémián tartott ülésen bemutatott. Lényegében ezt az eseményt tekinthetjük az első hazai néprajzi kiállításnak. A gyűjteményt az Akadémia hamarosan a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta,

ami alapját képezhette volna egy etnográfiai osztálynak. Azonban a korabeli múzeumi vezetés érdeklődését nem keltette fel ez a szakterület; a múlt század elejéről származó – páratlan értéket képviselő – obi-ugor és Volga vidéki viseleti darabokat és eszközöket különböző tárukba sorolták be. A szőrmetárgyak azonban a szakszerűtlen kezelés következtében idővel a molyok martalékává lettek. A néprajzi tárgyak száma az 1860-as évek végéig csak néhány darabbal emelkedett a különböző ajándékozássok révén.

Lényeges változást elsőként Eötvös József kezdeményezése eredményezett, aki megbízta XÁNTUS Jánost, hogy tárggyűjtés céljából csatlakozzon az 1868-ban induló osztrák–magyar kelet-ázsiai expedícióhoz. Xántus, a szabadságharc egykori honvédtisztje amerikai utazásai során értékes természetrajzi és néprajzi anyagot küldött a Nemzeti Múzeum számára, ami alkalmassá tette e fontos megbízatásra. Két és fél esztendei távolléte alatt bejárta Jáva szigetét, India egy részét, Kínát, Japánt, Ceylont, Borneót, mely útjáról 1871-ben 2533 tárggyal tért haza, és rögvest kiállítást rendezett, elkészítve a gyűjtemény leírójegyzékét is. Az eredményes tárggyűjtés és kiállítás megtette hatását: 1872. március 5-én Xántust kinevezték – saját szavait idézve – „a Nemzeti Múzeum rendszeresített ethnographiai osztálya őrévé. De nem volt egy krajczár dotációom se rendelkezésre, sőt dolgozószobám, de még asztalom vagy székem se, tulajdonképpen föladatom csakis arra szorítkozott, hogy egyelőre a meglevő gyűjteményeket a pusztulástól megóvjam, míg egy jobb financiaális korszak bekövetkezik” (XÁNTUS 1892. 300.). E kevésbé vigasztaló és meglehetősen elhúzódo mostoha helyzet ellenére Xántus kinevezése mégis a Néprajzi Múzeum „születésnapja”, mert ezen időponttól a néprajzi osztály formálisan felzárkózhatott a Nemzeti Múzeum korábban megalakult szakgyűjteményeihez, és intézményes keretek között megindulhatott az etnográfiai kutatás, noha egyelőre még csak tárggyűjtés formájában. A néprajzi gyűjtemény elhelyezése a Nemzeti Múzeum amúgyis zsúfolt épületében azonban egyre több nehézségbe ütközött és számos konfliktus forrásává lett. Az Ásványtár folyosóján átmenetileg többnyire ládákban elhelyezett néprajzi tárgyak hosszú évekig nem kaptak más helyet, az időközbeni gyarapodás pedig mind elviselhetetlenebbé tette a helyzetet. Ezt a gondot az intézményvezetés sajátos módon igyekezett enyhíteni: az ekkor szerveződő Iparművészeti Múzeumnak örökös letétként átengedte Xántus kelet-ázsiai gyűjtésének java részét (1 060 tárgyat), majd pedig az 1873. évi bécsi világkiállításra Xántus és Rómer Flóris által gyűjtött 2 500 darabból álló magyar néprajzi anyagot is, amit eredetileg a néprajzi osztály gyarapítására ígértek. Xántus az 1873. évi magyarországi tárggyűjtést azon lelkesedéssel végezte, hogy hazai „háziipari tárgyak” is kerülnek a néprajzi gyűjteménybe, ám ebben csalatkoznia kellett. A tárgyak átengedése után keserűen írta, hogy „a már szépen fejlődésnek indult ethnographiai osztály egyszerre felbomlott, a megmaradt részt egészen újra kellett rendezni és leltározni, s ezzel beállott a tespedés és tengődés érája, mert a minimumra leolvadt gyűjteményt fejleszteni sem lehetett, minthogy 1872-től 1887-ig egy krajczár rendes dotációom sem volt vételekre” (XÁNTUS 1892. 300.). Csak 1887-től kezdődő évi 500 forintos szerény költségvetés zökkentette ki tizenöt éves mozdulatlanságából a néprajzi gyűjteményt, ami továbbra is elsősorban Európán kívüli anyaggal – jobbára ajándékozások révén – gyarapodott. A magyar gyűjtemény alapját tulajdonképpen HERMAN Ottó 1885-ben gyűjtött, közel kétszáz tételből álló halászati tárgyai jelentették, ami az első tematikus magyar néprajzi tárgye gyűjttest képviselte (bár ez az anyag csak 1899-ben került a néprajzi osztály birtokába).

Amíg a század végén a Nemzeti Múzeum kebelében a néprajz meglehetősen

kevésbé megbecsült intézményi részlegnek számított, addig a hazai néprajztudomány lendületes fejlődésnek indult. Köszönhető ez részben olyan tudományos eredményeknek, mint amit pl. Herman Ottó A magyar halászat könyve (Bp., 1887), még előbb pedig Hunfalvy Pál, Vámbéry Ármin, Török Aurél majd Herrmann Antal munkássága reprezentált. A szélesebb társadalmi méretekben jelentkező érdeklődés megnyilvánulását pedig a Magyarországi Néprajzi Társaság megalakulása jelentette 1889-ben, mely legelső feladatának éppen az önálló néprajzi múzeum megteremtését tekintette. A társaság első előadói ülésén Herrmann Antal a hazai néprajzi múzeum alapításának szükségességéről értekezett, utalva arra, hogy ez a múzeum kölcsönözhetne igazán nemzeti jelleget a fővárosnak, és legillőbb megünneplése lenne a millenniumnak (HERRMANN 1890. 23–24.). A képviselőházban Herman Ottó többször felszólalt ez ügyben, a társaság vezetői is szorgalmazták a kultuszminisztériumtól a múzeum létrehozását. Mindezen törekvés azonban csak felemás eredményt hozott: 1892-ben gr. Csáky Albin kultuszminiszter intézkedésére a néprajzi osztály a Dunaparton lévő Várkertbazar két csarnokszerű szárnyában kapott helyet. Az önállósodás reményében megkezdett költözködés aztán végleges életformájává vált a Néprajzi Múzeumnak: az intézmény története ez időtől napjainkig nem más, mint a szakadatlan költözködések története (dicsőségére a mindenkori kultúrpolitikának). Tekintettel arra, hogy egy intézmény létét, működését alapvetően meghatározza az a tárgyi feltételrendszer, hogy hol és milyen épületben működik, a múzeum történetének további korszakait célszerűnek tartom e stációk szerint tagolni.

Az önállósulás rögös útján (1892–1924)

Noha Xántus János tisztában volt azzal, hogy a felajánlott várkerti bazár teljességgel alkalmatlan múzeumi célra, mégis habozás nélkül elfogadta és átköltöztette a közel hatezer tárgyból álló anyagot, abban a reményben, hogy az ideiglenes elhelyezést hamarosan felváltja a kedvező és végleges otthonra találás. Bizakodásának alapját és bölcs előrelátását imigyen fogalmazta meg az önálló néprajzi múzeumról: „Most van alkalom keresztülvinni s tán többé *soha* nem fog alkalom kinálkozni. Ez az alkalom a millenniumi országos kiállítás. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium szólítsa fel a megyéket, hogy szíveskedjenek a kebelükben élő nemzetiségek háziiparát [néprajzi anyagát] összegyűjteni s azt a millenniumi országos kiállításon közszemlére kiállítani s a kiállítás befejeztével az egész gyűjteményt, egy – a millennium emlékére – felállítandó múzeumnak ajándékozni”. Majd részletesen számbaveszi mindazon tárgyköröket, amelyek a paraszti kultúra múzeumban való megjelenítésére alkalmasak. Elképzelése szerint „felöltöztetett bábuk bemutatnák hazánk összes népeit háztartásuk és házi foglalatosságai körében, s körülöttük lenne kiállítva minden, a mit századok óta teremtetek” (XÁNTUS 1892. 304, 310). Ez az impozáns terv egy nagyszabású nemzeti összefogással megvalósuló, európai jelentőségű önálló néprajzi múzeum megálmodása, ami a millenniumi készülődés nemzeti öntudattól fűtött mámorában egyáltalán nem tűnt réménytelennek.

A Nemzeti Múzeum mind szűkebbé váló folyosójáról Xántus azon bizakodással is költöztette ki a néprajzi anyagot, hogy végre lehetősége nyílik kiállítás formájában a közönség elé tárni a gyűjteményt. Amint – sajnálatos módon az eredeti hiányában csak közvetett forrásból rendelkezésre álló – levelében írja: „Nézetem szerint mi ily gyűjteményeket, nem a külföldi touristák kedvéért állítunk fel, hanem azért, hogy segédforrása legyen a hazai kapcsolatos tudományoknak egyrészt, másrészt, hogy a mi saját népünket oktassuk s alkalmul szolgáljon ismeretek szerzésére, azok megérthetésére és magyarázására hazánkban” (BALASSA 1961. 10.). Mielőtt azonban megvalósult volna az első múzeumi néprajzi kiállítás, a következő évben to-

vább kellett költözködni, mert a várkerti bazár rendkívüli nyirkossága a gyűjteményt „végpusztulással” fenyegette. Xántus számítása bevált, a néprajzi osztályt nem költöztették vissza a Nemzeti Múzeum épületébe, hanem a közelében, az akkori Csillag utca egyik bérházának második emeletén bérelt öt szobás lakásban teremtették meg az átmeneti elhelyezés feltételét. Hogy ez a megoldás a sok viszontagsághoz szokott osztály részére egyenesen kedvezőnek tűnt, azt a korabeli vélemény így tükrözi: „ez az elhelyezés megengedte, hogy az osztály a maga helyiségeit a gyűjtemények gyarapodásával újabb helyiségek hozzábérlése útján hosszú időn át ugyanazon egy épületben fejleszthesse s az ismételt és ismételt költözködések a megerősödés munkájában ne zaklassák s gyűjteményeinket ne pusztítsák” (JANKÓ 1902. 5.). Noha ez az álláspont korántsem felelt meg Xántus János szándékának, aki valóságos múzeumépületre számított, s ebben lelkes támogatóra talált Herrmann Antal személyében, aki a legkülönbözőbb fórumokon szorgalmazta, hogy „a hazai néprajzi múzeum megvalósításának a millenniumi kiállítás első koncepciójában helyet adjanak: a bizottságban embereket, a tervezetben teret és a költségvetésben költséget” (HERRMANN 1891c. 334.).

Xántus a gyűjtemény másodszori költöztetését ugyan még lebonyolította, és még egy munkatársi álláshelyet is kieszközölt, amire 1894 elején a fiatal geográfus képzettségű JANKÓ Jánost kinevezette, azonban egyre súlyosabbá váló betegsége miatt a további munkában nem tudott részt venni és ugyanazon év decemberében meghalt. Az osztály új vezetője hihetetlen energiával fogott hozzá nemcsak a gyűjtemény, hanem az egész tudomány szak fellendítéséhez. Utazásai során alaposan megismerte a legjelentősebb nyugat-európai, de a finn és orosz múzeumi gyűjteményeket, szaktudományos eredményeket. Nagy tapasztalatról és széles horizontú látóköréről tanúskodik az a múzeumfejlesztési koncepciója, amit hivatalbalépésekor fogalmazott meg, és ami napjainkig is érvényesül a múzeumi struktúrában. Az 1894-től új korszakot nyitó múzeumi tevékenység élére Jankó János is a tárggyűjtést helyezte, és amint megfogalmazta „e téren legelső feladatunk az, hogy hazánk jelenleg élő népfajtáinak életviszonyait tüntessük fel ethnographikus tárgyaikban népenként és vidékenként.” A magyarság mellett a nemzetiségek kultúrájának kutatására is azonos súlyt fektetett. Hasonlóan szükségesnek tartotta a finnugor kultúrák vizsgálatát, valamint az európai népek etnográfiajának tanulmányozását is (JANKÓ 1902. 6.). A gyűjteményi munka mellett elsőként fordított figyelmet a tudományos feldolgozó tevékenységre, ehhez szükséges feltételek biztosítására, ami elsőrendűen a szakkönyvtár fejlesztésében öltött testet. Véleménye szerint ez „lehetővé teszi az osztály nemzeti alapon álló egészséges kifejlődését, a tárgyak modern színvonalon álló pontos tudományos meghatározását, s ily módon való kiállítását új, az ethnographiával tudományosan foglalkozó generáció keletkezését, kiképzését, s így a Magyar Nemzeti Múzeum egyik legszébb osztálya a legegészségesebb, legszolidabb alapot nyerné, mely a jövő fejlődésének legbiztosabb záloga” (idézi BALASSA 1961. 13.).

Múzeumfejlesztő munkája mellett aktív szerepet vállalt a millenniumi előkészületekben is. Mint az előkészítő bizottság tagja 1893-ban már javaslatot terjesztett elő a néprajzi falu felállítására, melyben 24 lakóházat jelölt ki a felajánlást tevő vármegyék területéről. Úgy tűnik, hogy Jankó János nem tette magáévá hivatali elődje elképzeléseit, bár az bizonyos, hogy a városligeti különböző ünnepi bemutatók egyik legszármazottabb látványosságát ígérő skanzen: az ország legkülönbözőbb részéről származó 24 lakóházat teljes berendezéssel és viseleti anyaggal azon ígéret ellenében jelölte ki és fáradozott megvalósításukon, hogy anyaguk a néprajzi osztály gyűjteményébe kerül. Mivel a néprajzi falu létrehozása kezdettől (1893-tól) szerepelt az

előkészítési tervben és a múzeumi anyag a Csillag utcai bérházban átmenetileg kedvező elhelyezést nyert, mindez közrejátszott abban, hogy ez időtől (Xántus János életével együtt) kihunytt a néprajzi múzeum építésének szorgalmazása.

Jankó János 1894. áprilisától egy évig tartó megfeszített kutató- és gyűjtőmunkával összeválogatta a millenniumi múzeumfalú 24 lakóházát, miközben sok ezer tárgyat, számos fényképfelvételt és tematikus néprajzi anyagot is gyűjtött. (Munkájának sokrétűségét és mértékét érzékelteti a közel száz év múltán megjelent dokumentációgyűjtemény: JANKÓ 1989). A néprajzi falu lebontása után közel tízezer néprajzi tárgy került az osztály birtokába, jelentősen növelve a hazai anyag arányát a nemzetközi gyűjteménnyel szemben. (Ebben a számban bennefoglaltattak HERMAN Ottó halászati és pásztoréleti kiállításának tárgyai, valamint a Jankó által gyűjtött paraszti munkaeszközök.) A programadó célkitűzésnek megfelelően Jankó János nagy erőfeszítéseket tett a néprajzi anyag lendületes fejlesztésére, törekedve az egyetemes gyűjtemény bővítésére is. Ennek érdekében mindent megmozgatott, hogy a Német-Új-Guineában elhunyt FENICHEL Sámuel expedíciójának közel 3 000 néprajzi tárgyból álló anyaga hazakerüljön. Ezt végülis 1895-ben megkapta a múzeum, ami „déli tengeri gyűjteményünk alapját vetette meg”. Majd a fiatal természettudóst, BÍRÓ Lajost támogatta hasonló feladatot vállaló útján, aki további 2 000 új-guineai néprajzi tárggyal növelte a gyűjteményt. Megszerezte ZICHY Jenő kaukázusi és belső-ázsiai expedíciójának néprajzi tárgyait, valamint a millennium alkalmából a kispesti Rudolf fogadalmi templomban rendezett néprajzi-missziós-kiállítás 5 000 tárgyat kitevő anyagát, amit a világ legkülönbözőbb részén élő hittérítők küldtek el (JANKÓ 1902. 8.).

Tudományos szemléletéről tanúskodik, hogy a nagyszabású tárggyűjtést egyfajta nyilvántartással kapcsolta össze, és a századforduló évében az öt év alatt ötszörösére duzzadt gyűjteménynek részletes földrajzi megoszlását is közreadta. (Ugyanis amikor 1894-ben átvette a múzeum vezetését, az 5 622, túlnyomóan etnológiai tárggyal rendelkezett, 1899 végén pedig a gyűjtemény 29 497 darabot számlált. Vö. JANKÓ 1900.) Ez a hatalmas gyűjtemény lehetőséget adott arra, hogy 1898-ban immár 32 szobában elhelyezve a nagyközönség számára is hozzáférhetővé vált, s így a gyűjtemény ez időtől a múzeum funkcióját is betölthette. Ennek az új feladatkörnek el látásához szükséges személyi feltételeket is sikerült megteremtenie: 1894-től SEMAYER Vilibáld antropológus, 1898-tól pedig BÁTKY Zsigmond geográfus kapcsolódott be az intézményi önállósodásra törekvő múzeumi gyűjtemény munkájába. 1902-ben a Csillag utcai bérháznak már 126 helyiségét bérelték a néprajzi osztály számára, tetemes összegért. A mind nagyobb volumenű szakmai munka elősegítéséhez pedig egy laboráns és három raktárkezelő járult hozzá.

Az önálló múzeummá szerveződés jegyében indította útjára Jankó János a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítőjét mint az Ethnographia mellékletét, mely 1900-tól negyedévenként megjelenő számaival „kizárólag a tárgyi néprajz és a néprajzi osztály érdekeit szolgálta”, s ez időtől minden alkalommal beszámolót is közölt az osztály munkájáról, gyűjteményi gyarapodásáról. A máig egzisztáló Néprajzi Értesítő fontos tényezőt jelentett a múzeum tudományos műhelyé válásában, összefogva és a múzeumhoz kapcsolva a tárgyi érdeklődésű kutatók szakmai tevékenységét. Jankó János maga is kimagasló tudományos kutatómunkát végzett: a komplex módszerű tájmonografikus vizsgálatok megindítása (Kalotaszeg, Torockó és Aranyosszék valamint a Balatonmellék néprajza) mellett történeti módszerű összehasonlító vizsgálatával (A magyar halászat eredete. Bp. – Leipzig, 1900.) megteremtette a hazai anyagi kultúra kutatás korabeli európai színvonalú művelését,

rangos helyet kieszközölve a néprajznak a történelemtudományok sorában. Az általa vezetett intézmény szaktudományos tekintélyét a folklórkutatások támogatásával is növelte. VIKÁR Béla fonografikus népdalgyűjtő tevékenységét felkarolta és 1898-ban a múzeum keretében lehetőséget teremtett ennek a világviszonylatban úttörő munkának a végzésére. Az 1900-as párizsi világiállítás alkalmából rendezett folklórkongresszuson „a néprajzi osztály szintén diadalt aratott, mert mikor az egész művelt nyugat legkiválóbb szakemberei azokat a módokat kezdték tárgyalni, a melyek segítségével a folklóre anyag phonographikus úton volna összegyűjthető, a Magyar Nemzeti Múzeum megbízottja már abban a helyzetben volt, hogy jelenthette, hogy a néprajzi osztály Magyarországon ez eszmét már megvalósította s Vikár Béla országos gyűjtéseiből máris mintegy félezer hengeren másfélezer dal van birtokában” (JANKÓ 1902. 10.). Ez a kezdeményezés annak a világviszonylatban is páratlan népzenei gyűjteménynek és kutatómunkának az alapját vetette meg, amit később BARTÓK Béla, KODÁLY Zoltán majd LAJTHA László neve fémjelez.

Jankó János volt az első etnográfus, aki felismerte a fényképezés jelentőségén túl a fényképtárhely szükségességét, és fáradhatatlan gyűjtőútjain valamint tanulmányi utazásai során készített üveglemezeiből létrehozta a néprajzi osztály fotótárát, ami a későbbi tudományos feldolgozómunka elengedhetetlen segédeszközzé vált. Ugyanilyen szándékból helyezett nagy súlyt a könyvtárra fejlesztésére, ami különösen HERRMANN Antal saját szakkönyvtárának adományozása után jelentős méretű, jól rendezett múzeumi könyvtárrá vált. Mindezek következtében a századfordulóra – a hosszú évtizedes viszontagságok után – a néprajzi osztály nemzetközi méretekben is jelentős szaktudományos intézménnyé fejlődött, amely nemcsak tekintélyes méretű gyűjteményeivel, hanem nagyszabású kiállításával, rendszeres tudományos feldolgozómunkájával és széleskörű külföldi, köztük orosz szakmai kapcsolataival az európai néprajzi múzeológia élvonalába lépett. Az intézmény fellendülésének delelőjén, 1902-ben Jankó János fiatalon, 34 éves korában váratlanul elhunyt. A múzeumban töltött 8 év alatt a Nemzeti Múzeum mostohagyermekének számító szerény néprajzi gyűjteményt magas színvonalon álló, nemzetközileg számontartott intézménnyé fejlesztette, ami önálló múzeumként is működhetett volna.

Az 1902-ben Jankó János utódjául kinevezett rangidős munkatárs SEMAYER Vilibáld, noha a megkezdett út folytatását hangoztatta, tevékenysége új gyűjteményfejlesztési gyakorlatot és újabb költözködést vont maga után. Amiben vezetői tevékenysége a korábbi törekvással megegyezett: ő is önálló, saját épülettel és hatáskörrel rendelkező intézményt kívánt teremteni, amit kedvenc megnevezésével „Magyar nemzeti ember- és néptani intézet”-ként emlegetett. Programjának kidolgozásakor kritika tárgyává tette az addig gyűjtőmunkát, megállapítva, hogy a tárgygyűjtés esetleges, jobbra dilettánsokra bízva nem eredményezett olyan kollekciókat, amivel a néprajzi kutatások eredményei demonstrálhatóak. Mivel azonban az „ethnographicum” rohamosan pusztulnak, központi feladatként határozta meg a szakemberek által végzendő, minél nagyobb arányú, tervszerű hazai néprajzi tárgygyűjtést. Felmérte azt is, hogy a lakbér fejében kifizetett horriblis összeg (évi 35 ezer korona) milyen hasznót hajthatna, ha tárgyvásárlásra lehetne fordítani. Ezen szándéktól indítva 1905-ben a székesfővárostól tíz évi időtartamra megszerezte a városligeti Iparcsarmok keleti szárnyát minden bérleti díj nélkül, és a kultuszminisztériumnál kijárta, hogy a korábbi lakbért dotációként megkapja, aminek következtében 35-szörösére szökkent fel a tárgyvásárlási fedezet.

A múzeumi gyűjteményt még ez évben átköltöztették a városligeti hatalmas csarnokba, aminek alapterülete kétszerese volt az addigi bérleménynek. Semayer

1905. évi beszámolójában lelkesedve vette számba ennek a költözésnek előnyeit, noha munkatársai azt mindvégig ellenezték. Amint írta „állandó csarnokunk köré szabad ég alatti múzeumot, afféle magyar skanzenet létesíthetünk”. Az 5 400 m² alapterületű csarnok „a kiállítás céljait nagyban elősegíti, csak úgy, mint a két felől beözönlő fény, melynél jobbat elképzelnünk sem lehet. Fontos előnye, hogy a városligetben lévő többi múzeumok látogatási statisztikájának tanúsága szerint évi száz-százötvenezer látogatóra számíthatunk. Azaz tíz év lefolyása alatt nem lesz a magyar fővárosnak olyan lakója, aki a M. N. Múzeum néprajzi osztályát ne ismerné s nem tudná, hogy ennek a modern múzeumi elvek alapján berendezett és magyarózott szemléltető gyűjteményéből kiki megismerheti hazánk minden népének teljes kulturális vagyonát” (SEMAYER 1906. 84.).

Az új lendülettel meginduló gyűjtőmunka, amely minden időt felülmúló anyagi fedezettel rendelkezett, számszerűségében impozáns eredményt hozott. Amint az 1913-as beszámolóban olvasható „a 30 000 darab tárgy a lefolyt 8 és 1/2 év alatt 110 000 darabra emelkedett. Az új helyiséget betöltöttük az utolsó sarokig. A látogatók évi száma 40 – 70 000 közt váltakozik. Megértük azt is, hogy az intézet majd 20 évi fennállása után mindinkább a köztudatba hatol.” A beszámolóból azonban az is kitűnik, hogy a terepgyűjtések mellett a gyűjteménygyarapításban a mindig kifogásolt, de soha fel nem hagyott házhozszállított vásárlások is meglehetősen közrejátszottak. Májig ható érvénnyel emlékezik meg ennek okáról az egykori intézményvezető: „A mikor 1895-ben a Nemzeti Múzeumba kerültem, egyetlen egy néprajzi gyűjtőnk volt, egy rácz asszony. Ma bármely délelőtt folyamán versengve kilincsel nálunk a sok élelmes székely és zsidó házaló, régiségkereskedő, a kik csak úgy hordják a szebbnél szebb hímzést, edényt, faragást. És hiába a legerősebb fogadalmunk, hogy ezentúl lehetőleg magunk fogunk gyűjteni. Az a gondolat, hogy a mit ezek a házaló kereskedők előttünk kiterítenek, még hozzá a legtöbbször aránylag olcsó árakon (hisz nincs rajtuk se hivatalos útiköltség, se napidíj, se borraivaló, se szállítási költség), azonnal elvész a magyar kultúra számára, a mint gazdáik küszöbünket átlélik, de sokszor változtat elvünkön, ... és bizony a végén is kiválogatjuk a batyukban cipelt dolgok legjavát, amit sem a belföldi, sem a külföldi kufárok prédájára odadobnunk nem szabad” (SEMAYER 1913. 187–188.).

A múzeum magyar anyagának nagyméretű fejlesztése sajátosan változó tárggyarapítási, de egyben szaktudományos szemléletmódot is tükröz. Ugyanis amíg a múlt század végéig – nyugat-európai mintára – az „egzotikus” népek anyagát gyűjtötték, valójában a Völkerkunde jelentette nálunk is a néprajz fogalmát, Jankó János hatására az érdeklődés a hazai népcsoportok felé fordult. Ez a szigorúan statisztikai arányok szerinti magyar és nemzetiségi kutatás sajátos „államnép rajzot” képviselt, amit a millenniumi múzeumfalu jól reprezentál. A hazai tárggyűjtés viszont eleinte kizárólag a falusi kézműipar emlékanyagának megmentésére irányult, amit az egyre silányabb gyáripari termékekkel – „tanító” szándékkal – szembeállíthattak, illetve mintaként mutathattak be, ezért a gyűjtők jobbára a reprezentatív népművészeti alkotásokra koncentráltak. Lévéen, hogy a tradicionális kézműves termékek általában a peremterületen őrződtek meg legtovább, a néprajzi kutatás mindinkább provinciális irányba tolódott, ami viszont Trianon után egyenesen kényszerpályaként érvényesült. A hazai gyűjtések eredményeként alakult ki az első világháború idejére a múzeum magyar anyagának túlsúlya: a további időkre is jellemző kétharmados aránya az etnológiai tárgyakkal szemben.

A közel sem kedvező tárgyi feltételek, a folyamatos kiállításrendezések és gyűjtőutak ugyan korlátozták a tudományos munkát, ennek nyoma azonban nem

érzékkelhető a Néprajzi Értesítő terjedelmes kötetein, sem a múzeológusi tisztviselőkar publikációs tevékenységén, különösen ha Bátky Zsigmond vagy Györffy István ez időbeli munkásságát tekintjük. A néprajzi osztálynak arra is volt gondja, hogy a vidéken mind nagyobb számban szerveződő helyi múzeumok szaktudományos munkáját elősegítse, ennek érdekében adta közre BÁTKY Zsigmond Vezető néprajzi múzeumok szervezésére (Bp., 1906) című kézikönyvét. Tovább folytatódott a Jankó János által megkezdett néprajzi szakfelügyelet is.

Noha a nemzetközi gyűjtemények fejlesztése háttérbe szorult, századunk első évtizedében ajándékozások és vásárlások, valamint kisebb számú expedíció révén elsősorban a finnugor és a belső-ázsiai gyűjtemény fejlődött. Jankó János 1898-ban a Zichy-féle expedíció tagjaként gyűjtött több száz osztják, cseremis, mordvin és votják anyagához a századfordulón Vikár Béla finn, Bán Aladár észt gyűjtése után 1912-ben Baráthosi Balogh Benedek zürjén és jurák-szamojéd (nyenyec) anyaga csatlakozott. A közép-ázsiai nomád népek kultúráját Almásy György kutatásai alapozták meg, amit a tízes években Baráthosinak az Amur menti mandzsu-tunguz nyelvű népektől származó gyűjteménye követett (KODOLÁNYI 1984. 51.).

Semayer 1913-ban tett összegzésében megállapította, hogy a néprajzi osztály „a stockholmi Északi Múzeum mellett az európai hasonló gyűjteményeknek ma már elismert mintaképe”, ennek megfelelően jogosan számított arra, hogy az eddigi átmeneti idő után a kormányzat komolyan veszi az osztály helyzetét és megépítteti az egykor megígért múzeumépületet. Ez időtől mindinkább szorgalmazta a gyűjtemény végleges elhelyezését, azonban az időközben kirobbanó világháború szétfoslatta ezen reményeket, sőt mind nehezebb helyzet elé állította az osztályt. Munkatársainak egy része bevonult, a látogatottság megcsappant, az intézmény működését mind több zavaró tényező sújtotta. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a fűthetetlen, vasvázás csarnoképület alkalmatlan a megfelelő színvonalú szaktudományos, múzeológiai munkára.

Semayer 1920-ban bekövetkezett nyugdíjazása után BÁTKY Zsigmond vette át az intézmény irányítását, ami meglehetősen elhanyagolt képet mutatott. Beszámoló jelentésében erről a következőképpen nyilatkozott: „El kell ismernünk, hogy Semayer sokat tett a gyűjtemény gyarapítása és felállítása érdekében. De érdeme csupán ennyi. Mert a gyűjteményeket öletszerűen, alkalmi vásárlások útján gyarapította s a múzeum speciális nemzeti hivatását teljességében soha át nem érezte. Bizonyára ez a magyarázata, hogy a háború előtt lehetséges vidéki [az elcsatolt területekre irányuló] gyűjtőutakat végleg elhanyagolta, miáltal a múzeumnak pótolhatatlan kárt okozott. Az Osztály tudományos feladataival egyáltalán nem törődött. Eltávolásával teljes rendtelenség maradt utána” (BÁTKY 1926. 45.). A háborút és a román intervenciós támadást baj nélkül átvészelő gyűjtemény teljes rendbetétele hárult legelső feladatként a megfogyatkozott létszámú munkatársakra. A raktárak rendezése, ki-takarítása, tárgyzonosítás, selejtezés, a raktári cédulák szakcsoportok szerinti szétosztása, új katalogizálás, restaurálás és a kiállított óriási anyag részének átrendezése évekbe telő munkát jelentett. Ehhez a munkához kapcsolódott a könyvtár állományának revíziója, bővítése, a fotólaboratórium és restaurátorműhely felszerelése valamint házinyomda létesítése, aminek révén 1924–1925 között a Magyar Népművészet sorozat 11 füzetét jelentették meg.

Bátky legégetőbb feladatának a „múzeumi célra teljesen alkalmatlan, rozoga és tűzveszélyes Iparcsarnoktól” való megszabadulást tekintette, és kinevezésétől kezdve mindent megmozgatott, hogy kedvezőbb körülmények közé juttassa az intézményt. Ebben a véletlen is segítségére volt, mert az eredménytelen tárgyalások idején

először 1921-ben rongálta meg egy vihar az épület tetejét, 1922 nyarán pedig a csarnok ezer ablakát zúzta be, a lehulló rengeteg üvegcserep 150 vitrint és seregnyi kiállítási tárgyat rongált meg. A tetemes kár éles visszhangot váltott ki a sajtóból, a gyűjtemény sorsa közügygé lett, aminek következtében a kultuszminiszter egy új múzeum-épület emelése mellett foglalt állást. A parlament közelében, a Honvéd és Klotild utcára nyíló üres telket jelölték ki a Néprajzi Múzeum részére, amire tervpályázatot írtak ki. 1923 nyarára beérkezett impozáns tervek (közli a Magyar Építőművészet XXIV. 1924. 1–3. számában) elbírálása és díjazása lezajlott, azonban pénz hiányában a megvalósítás elmaradt. Az osztály elhelyezésének ügyét azonban nem lehetett levenni a napirendről, így a következő év nyarán a kormányzat a Tisztviselőtelepi gimnázium épületét (Könyves Kálmán krt. 40.) jelölte ki. Ez a döntés új, leg-hosszabb ideig tartó korszakot nyitott a múzeum történetében.

Múzeum a város peremén (1925–1974)

Annak ellenére, hogy egy múzeum szempontjából egyáltalán nem mellékes az a tárgyi feltétel, hogy milyen épületben és mennyire forgalmas helyen talál otthonra, a Néprajzi Múzeumot csaknem mindig a végsőkéig feszített tarthatatlan állapot sodorta újabb és újabb költözködések kilátástalan, de reménykeltő sorozatába. Különösen így volt ez a beüvegezetlenül maradt, teljesen megrongálódott iparcsarnokban további két esztendeig megrekedt intézménnyel, amelynek vezetője a belvárosi vadonatúj múzeumi palota ígérétének ellenére kapva-kapott egy feléből-harmadából kiürített külterki iskolaépületen (mintha csak Xántus szkeptikus szavai igazolódtak volna be). Az épület mindmáig nem szabadult meg az iskolával való kényszerű társbérletől: a múzeum elkerülhetetlen terjeszkedését erősen korlátozó körülmények között egyszált továbbra is múzeumi célra kevésbé alkalmas épületfalak között.

A költözködés 1924 szeptemberében kezdődött és megszakítás nélkül teljes 13 hónapig tartott. A gyűjteményi anyagot 600 fuvaroskocsi szállította a Városligetből az új helyre. A kiállítási helyiségek kialakítása, felújítása a költözködéssel párhuzamosan folyt. Keserű száíjeze támad az embernek, amikor Bátty Zsigmond 1926. évi beszámolójának végén azt olvassa, hogy „Hosszú évek kínos vágyódása és konok meggyőződéssel folytatott küzdelme zárult le ezzel az áttelepítéssel. Ez ennek a kilenc esztendőnek legfontosabb eseménye” (BÁTKY 1926. 47.). A százezres tételt meghaladó műtárgyállomány költöztetésének és elhelyezésének befejeztével – mint ahogy mind- eddig szokásban volt – nagyszabású kiállítás megrendezésébe fogtak a múzeum munkatársai, a korábbiaktól legfeljebb annyi eltéréssel, hogy most minden anyagi támogatás nélkül. Amint az egykori jelentésből kitűnik, semmiféle szakiparos nem vett részt a két emeletre tervezett kiállítás felállításában, minden munka a múzeológusokra hárult. Ennek ellenére két évi erőfeszítéssel 1929-ben megnyílt a 30 tereméből álló új néprajzi kiállítás. Az első emeleten a Kárpát-medence népeinek tárgyi kultúrája tárult a látogatók elé. Amint FÉL Edit leírásából tudjuk, a kiállítás „a Kárpát-medence valamennyi népének (nemzetiségének) bemutatását is felölelte: az erdélyi teremben a kalotaszegi, a székely és a torockói mellett szász és román tárgyakat is kiállítottak. Ugyanígy a Felföld teremben a magyar eredetű tárgyak mellett tót és német tárgyakat mutattak be. A tagolás elsősorban földrajzi alapon történt s csak ezután a népi különbözőségeknek megfelelően. A Kárpát-medence népeinek arányos bemutatása mellett e népek sajátos életformájának oktatására és gyönyörködtetésére is szánt tárgyi emlékei sorra bemutatásra kerültek ... a biztoskezü szakemberek alapos hozzáértésével. Ez felölelte a magyar és a vele egy politikai határok között élő más nemzetiségű népek életformáinak, foglalkozásainak, hétköznapi és ünnepi meg-

nyilatkozásainak lehető legteljesebb egészét. Külföldi és hazai látogatók, akiket számos ízben volt alkalmunk vezetni a kiállítási gyűjteményben, nem egyszer tettek erről az élményszerű ismeretgyarapodásról megkapó tanúbizonyságot” (FÉL 1943. 256–257.). A második emelet a nemzetközi anyagnak adott helyet hármass csoportosításban: a rokon népek, szomszéd népek és a tengerentúli népek szerinti tagolásban. A kiállítás igyekezett érvényesíteni a kor legmodernebb nyugat- és észak-európai múzeumainak kiállítási módszereit, így ez a nagyszabású bemutató az akkori Európában a legkorszerűbbnek minősült. A kiállítás lényeges változtatás nélkül 1942-ig fogadta látogatóit, amikor a légítámadások veszélye miatt lebontották.

A városszéli iskolaépületben önerőből megteremtett néprajzi kiállítás – noha a városközponttól félórás villamosozásnyira esett – mégis vonzotta a közönséget, s a gyűjtemény valójában első alkalommal tölthette be azt a funkciót, amit az intézmény korábbi vezetői oly sokszor megálmodtak. Az iskolaépület minden eddiginél kulturáltabb körülményeket biztosított, miután első esetben itt volt fűtés, és télen is nyitva állhatott a kiállítás. A gyűjteménytári munkát sem kellett az évszakoktól függővé tenni, valamint végre használható munkaszobákat is lehetett teremteni. Noha a műtárgyraktárak a nagy kiállítási felület miatt kezdettől meglehetősen zsúfoltsággal rendelkeztek, a nagyobb személyi apparátussal működő intézmény számára egyelőre kielégítőnek bizonyult az átmenetinek ígért megoldás. A Könyves Kálmán körüti épületben valósulhatott meg elsőként, hogy a kiállítások és a műtárgyraktárak szétváltak, külön egységet képeztek, mert mindaddig – a városligeti Iparcsarnokban vagy a Csillag utcai bérlakásban egyaránt – tulajdonképpen kiállításnak formált gyűjteményi raktárat látogathatott a közönség. A gyökeres változás mindkét irányban előnyösen hatott: a kiállításokban lehetőség nyílt a tárgyak didaktikai szempontú kiválogatására és tematikus bemutatására; ugyanakkor a raktárakban elhelyezett anyagot tetszés szerint mozgathatták, az állagvédelmi, nyilvántartási munkát nem kellett a nyitvatartási időhöz igazítani.

Az alapvető múzeológiai munka: a gyűjteménygyarapítás helyzete viszont már korántsem volt kedvezőnek mondható. A trianoni határok és a politikai helyzet végleg megfosztotta a múzeumot a magyar nyelvterület egészén való gyűjtéstől, az alacsony költségvetés (a tárgyvásárlásra kapott keret a békebelinek egyhatedét tette ki) pedig még arra sem adott lehetőséget, hogy a múzeum munkatársai az egyharmadára zsugorított ország fővárosától legtávolabb eső vidékekre utazhassanak. Mitsem változott a helyzet a harmincas évek végéig, amint arról pl. a múzeum 1937-es jelentésében olvashatunk: „A minimumra csökkentett tisztviselői létszám és a rendelkezésre álló csekély anyagi javadalom folytán egyik legfontosabb teendőnkről, a vidéki néprajzi gyűjtésekről, felvételekről és a pusztuló néprajzi tárgyak vásárlásáról ez évben is kénytelenek voltunk csaknem teljesen lemondani, s minden erőnket az örökségül átvett, helyszűke miatt túlszűfolt raktárak rendezésére, a bennük pusztulásnak kitett gyűjteményanyag identifikálására és konzerválására koncentrálni” (NÉ 1937. 495.). Ezen nehéz helyzet ellenére a tárgygyűjtő munka a két világháború közötti időben mégis jelentős eredményeket ért el. Noha mennyiségi szempontból meg sem közelítette a korábbi időket, azonban az ekkor bekerülő tárgyak értéke jóval magasabb, mivel adatolásuk több részletre kiterjedt. A gyűjteményfejlesztést igyekeztek szisztematikusabbá tenni. A tárgygyűjtések jobbára a meglévő gyűjtemények kiegészítésére irányultak tárgyi és földrajzi szempontból egyaránt, másrészt tematikus kutatásokhoz kapcsolódtak és kollektív gyűjtések eredményeit is tükrözték.

A Könyves Kálmán körüti iskolaépületben nagy erőfeszítéssel és energiával be rendezett múzeum ismét megcsillanhatta az önállósulás reményét. Azonban az 1934.

évi múzeumi törvény még hátrányosabb helyzetet teremtett, mert a Nemzeti Múzeum szervezetén belül létrehozta az Országos Magyar Történeti Múzeumot és annak rendelte alá – egyik osztályaként Néprajzi Tár néven – az addig jóval függetlenebb intézményt. Ennek következtében végleg kilátástalanná lett nemcsak önálló, új múzeumépület elnyerése, hanem még az intézmény működési feltételeinek a javítása is. (Nyilvánvalóan ez a perspektívátlanság is közrejátszott abban, hogy a múzeum fejlesztéséért mindazideig lankadatlanul harcoló Bátky Zsigmond 1934-ben nyugállományba vonult, s utódai, Madarassy László, Bartucz Lajos majd Domanovszky György két évenként váltották egymást.) A harmincas évek végére mind élesebben fogalmazódott meg az éves jelentésekben ennek a függőségi állapotnak a hátránya. A megüresedett álláshelyeket a felső vezetés többnyire más táraknak juttatta, a néprajzi tár pedig rákényszerült, hogy kiváló képességű fiatal etnográfusokat évekig fizetéstelen gyakornokokként alkalmazza. Ezt az állapotot különösen a könyvtár sínylette meg, mely mind nehezebben tudott lépést tartani még a legszükségesebb külföldi kézikönyvek beszerzésével is.

Az intézmény működésének meglehetősen nehéz körülményei idején falai között mégis jelentős tudományos kutató- és feldolgozó munka folyt. Elegendő csupán a szaktudomány nagy triálsa: BÁTKY Zsigmond, GYÖRFFY István és VISKI Károly korszakos jelentőségű munkásságára utalni, vagy a harmincas évek elején megjelent négykötetes szintézisükre *A magyarság néprajzára*. Az 1926-ban újra megindított Néprajzi Értesítő is mind terjedelmesebb és sokrétűbb tudományos munkáról ad számot. De ez az az idő, amikor BARTÓK Béla, KODÁLY Zoltán felbecsülhetetlen értékű népdal- és népzenei gyűjtőtevékenysége a múzeumhoz kötődött, tovább növelve a népzenei gyűjtemény európai tekintélyét. A harmincas évek közepén a Magyar Rádióval és a Tudományos Akadémiával nagyszabású népzenei adatgyűjtő munka folyt az ország különböző területén, amiben LAJTHA László jelentős szerepet vállalt. A technikailag jobb minőségű gramofonlemezre készített hangfelvételek másolatai a múzeum népzenei tárába kerültek (LAJTHA 1938.).

Említést érdemelnek azok a tematikus gyűjtőmunkák is, amelyek nemcsak a tárgygyűjteményeket, hanem a fotótárat és az archivális anyagot egyaránt gyarapították. A két világháború között a tárgyi néprajzi kutatások mellett a folklórgyűjtések is számottevő részt tettek a múzeumi tudományos munkában. A harmincas évek végén kollektív terepkutatásokra is sor került (pl. 1937-ben Szokolyán, 1939-ben Pusztafalun, majd a Szernye-vidéken és a Borsa-völgyében), ami ez időben módszertani újdonságnak számított. A közös gyűjtőutak egy-egy terület módszeres néprajzi anyagának felgyűjtésén túl alkalmat adtak a fiatal munkatársak szakmai továbbképzésére, a gyűjtési módszerek megismerésére. Az évtizedek folyamán felhalmozódó kéziratok, archivális anyag mind sürgetőbben vetette fel a megfelelő kezelés, de egyáltalán az intézményi struktúra korszerűsítésének igényét. Ennek érdekében járta ki Györffy István, hogy a múzeum több fiatal munkatársa állami ösztöndíjjal 1-2 évig az európai nagy múzeumokat tanulmányozza. Így utazott 1938-ban GUNDA Béla Svédországba, K. KOVÁCS László Finnországba, majd Észtországba, FÉL Edit pedig Franciaországba.

Az intézményi modernizálás első lépését az Ethnológiai Adattár létrehozása jelentette, aminek szervezeti felépítését és működési módját skandináv minták alapján K. KOVÁCS László és GUNDA Béla dolgozta ki. Az adattár azon a korábbi gyakorlaton kívánt gyökeresen változtatni, miszerint „a régi módszerű tárgygyűjtés mit sem törődött a tárgy életével – de a tárgy népi nevével sem – hanem egyszerűen köznyelvi nevén beleltározta, betette a raktárba és a tárgy sorsa ezzel be is teljese-

dett. A gyűjtő talán még tudott a tárgy használati módjairól valamit, de távoztával a reánk maradt néma tárgy nekünk már semmit sem tud mondani.” A múzeum feladata viszont a nép teljes kultúrájának felgyűjtése, s mivel minden tárgy nem vihető be a múzeumba, az új felfogás szerint a terepen legalább olyan fontos az adatgyűjtés, ami nem más, mint „a magyar népi kultúra leltározása”. Új követelményként merült fel a tárgyakra vonatkozó legrészletesebb adatfeltárás (vö. K. KOVÁCS 1939.). Ezen törekvés jegyében az adattár nemcsak az egyes archívális szakterületeket (fotó, rajz, zenetár stb.) fogta össze, hanem kezdettől a társadalmi néprajzi gyűjtőhálózat szervezése is a feladatkörébe tartozott. (1940-ben már közel kétszáz résztvevővel működött ez a máig élő mozgalom, a múzeum ekkorra tíz kérdőívet jelentetett meg.)

1939 őszén egy másik nagyszabású vállalkozás is megkezdődött a múzeum falai között, ami sajátos módon csak napjainkban jutott a megvalósulás stádiumába: a Magyar Néprajzi Atlasz előmunkálata. GUNDA Béla a Néprajzi Társaság ülésén részletesen ismertette az ugyancsak észak-európai mintára megindítandó kartografikus gyűjtőmunka terveit, ami a társadalmi gyűjtőhálózatra kívánt támaszkodni. A megjelölt program szerint „A magyar föld, a magyar népi kultúra ethnológiai értékelésére alkalmas tárgyi és szellemi javait fogjuk térképezni, hogy kialakuljanak előttünk a magyar föld kultúrhatárai, kultúrterületei. Lássuk azt, hogy a magyar népi kultúra hol és mennyiben szötte át a nemzetiségek kultúráját, kultúrelemeink elterjedése milyen összefüggésben van a nyelvi, vallási, nemzetiségi területekkel” (GUNDA 1939. 294.). Ezt a nagyszabású szervezést és sok éves szisztematikus gyűjtőmunkát igénylő vállalkozást azonban a második világháború vihara meglehetősen messzire sodorta kezdeményezésének személyétől és intézményétől egyaránt.

Az 1930-as évek végén további újdonságnak számított az időszaki kiállítások rendezése. Erre nemcsak a nyugat-európai példák serkentették a múzeumot, hanem amint Bartucz Lajos 1937. évi beszámolójában írta „hogy múzeumunk iránt az érdeklődést fokozzuk, megkezdtük idehaza is az időközi kiállítások rendezését. Erre nagyszerű alkalmat szolgáltatott az a több mint 600 darabból álló libériai néprajzi gyűjtemény, amelyet Afrikában élő hazánkfia, dr. Fuszek Rudolf gyűjtött össze s adományozott múzeumunknak” (NÉ 1937. 496.). Hogy ehhez hasonló érdemes próbálkozások mennyit lendítettek a város külterületén álló múzeum meglehetősen szerény látogatottságán, pontosan nem állapítható meg. Azonban a háború közeledtével mind kevesebb lehetőség nyílt a közönség szolgálatára állni, mert 1939-től tűzvédelmi okokból kellett a padláson tárolt tárgyakat a földszintre és a pincébe zsúfolni, majd 1942-ben a légítámadások miatt elrendelték az egész kiállítás lebontását és szeszcsomagolását. De ládákba került az értékesebb raktári anyag is, ami a Nemzeti Múzeum pincéiben vészelt át a főváros ostromát. A harcok alatt a Könyves Kálmán körüli iskolaépület súlyos károkat szenvedett, a Néprajzi Múzeum berendezésének és a hátramaradt műtárgyainak egy része teljesen elpusztult (Részletes beszámoló ad erről FÉL 1943. és 1954.). De a Nemzeti Múzeum pincéibe menekített anyag, különösen a bőr és fatárgyak is a penészkárral miatt tetemes restaurálásra szorultak, amikor 1946 nyarán napvilágra hozhatták őket. Az épület helyreállítása 1947-ben kezdődött el, ezzel párhuzamosan megindult a műtárgyállomány rendbetétele. A horrorális feladat elkerülhetetlenné tette egy restaurátorműhely felállítását, amivel a múzeum addig nem rendelkezett. Voltaképpen ezzel kezdődött meg Magyarországon a múzeumi néprajzi tárgyak szakszerű konzerválása és restaurálása (KODOLÁNYI 1984. 53.). (Korábban a múzeológusok és az altisztek két szénkénegező ládában fertőtlenítették a tárgyakat, olykor az egyes raktárak ciánózásával próbálták megsza-

badulni a kártevőktől.) A restaurátorműhely mellett az asztalosműhelyre is komoly feladat hárult, ugyanis a raktárak bepolcozása jobbra saját erőből valósult meg.

Amikor 1942-ben a múzeum állandó kiállításának lebontásába fogtak, az öszszecsomagolást a kiállítási egységek rendjében végezték azzal a meggyőződéssel, hogy a háború után az eredeti formájában állítják vissza azt. Azonban a gyökeresen megváltozott körülmények és feladatok miatt az egész népi kultúrát felőli állandó kiállításról végképp le kellett mondani. A műtárgyak megfelelő elhelyezése és a múzeológiai munka feltételeinek javítása mellett foglalt állást a múzeum akkori vezetése (1946-tól Lajtha László, 1947-től Vargha László, 1950-től Balassa Iván töltötte be a főigazgatói posztot). Ennek következtében az 1949-ben megnyílt állandó kiállítás jóval szerényebb alapterületen – az aktuális politikai szempontok alapján – Csehszlovákia népművészetét, a természeti népek életét és az eke történetét, majd valamivel később a fazekasközpontok ismertetését foglalta magába (BALASSA 1950.). Az egész anyag nyolc teremben kapott helyet (szemben az egykori harminccal). A közönség érdeklődését 2-3 teremben remdezett időszak kiállításokkal igyekeztek ébren tartani, ami egyben alkalmat adott a mind erőteljesebben jelentkező sztálinista ideológia szakmai érvényesítésére.

A Néprajzi Múzeum 1945-től személyi állománya és költségvetése tekintetében gyors növekedésnek indult. Mindinkább világossá lett, hogy a szerteágazó szakfeladatok megkövetelik az intézményi önállósulást, így 1947-ben a Néprajzi Múzeum kivált a Nemzeti Múzeum kötelékéből, s ha nem is a közel évszázados önállósulási törekvésnek megfelelő múzeumi célra emelt saját épületben, de legalább formálisan mégis megkezdhetette önálló életét. Ennek első lépését a szervezeti struktúra megteremtése jelentette, amire az 1930-as évek végén már történtek előkészületek. A múzeum gyűjteményi profiljának megfelelően vált szét a hazai és az egyetemes anyag magyar és nemzetközi osztályra, ezen belül pedig megszerveződtek a mindmáig egzisztáló tematikus gyűjtemények a következő megoszlásban: a Magyar Osztályon belül 1. Gyűjtögetés, 2. Földművelés, 3. Állattartás, 4. Halászat, 5. Táplálkozás, 6. Település, építkezés, 7. Közlekedés-teherhordás, 8. Házbelső, 9. Mesterségek, 10. Kerámia, 11. Textil-viselet, 12. Hagyomány tárgyai; – a Nemzetközi Osztályon pedig 1. Európa, 2. Ázsia, 3. Afrika, 4. Amerika, 5. Indonézia, 6. Óceánia–Ausztrália gyűjtemények. (A háború utáni teljeskörű állományrevízió és helyreállítási munka célszerűen kapcsolódott össze a tematikus gyűjtemények kialakításával, melyek mindegyikének önálló raktárhelyiséget igyekeztek biztosítani. Így a múzeum szervezeti átalakulása is erőteljesen lecsökkentette a kiállítási területet a gyűjteménytárak javára.) Önálló egységként kezdte meg működését a Népzenei Osztály, meglehetősen nagy létszámmal és két gyűjteménnyel: a hangszer valamint a népzenei (fonográfhangerek, lemezek, támlapok) gyűjteménnyel. Ezen túl az Ethnológiai Adattár (1. kéziratár, 2. fényképtár, 3. rajz-és festménytár, 4. térképtár, 5. kliséár, 6. dokumentumgyűjtemény) és a Könyvtár képezett tudományos osztályt. A műhelyek (a fotólabor is) a gazdasági hivatallal együtt a főigazgatósághoz tartoztak (DOMANOVSKY 1959. 18–19.). Az új szervezeti rendszer lehetővé tette az egyes szakterületek célirányosabb munkáját, az intézményi működés jobb áttekintését. A múzeumi tevékenységet – mely az 1950-es években valójában a magyar néprajztudomány csaknem egészét jelentette – szakmailag az MTA Néprajzi Bizottsága, adminisztratív a rövid életű Múzeumok Országos Központja után a minisztérium múzeumi osztálya felügyelte. Éves és öt éves munkatervet 1950-től kezdve készült.

A hosszú évek kemény munkáját megkívánó gyűjteményrendezés mellett a múzeum hamarosan megkezdte a tudományos tevékenységet. Csaknem a teljes múzeoló-

gusi létszámmal kapcsolódott be az 1848-as néphagyományok gyűjtésébe ill. a Nemzeti Múzeumban megrendezett ezen centenáris kiállítás néprajzi részének összeállításába, amely jobbra datált tárgyak révén igyekezett a korabeli népeletet megidézni. A következő évben azonban már a múzeumi, de a szaktudományi irányítás is sietett demonstrálni alkalmasságát a sztálinista ideológia kiszolgálására: mind több kollektív vállalkozást talált ki a „burzsoá individualizmusnak” bélyegzett egyéni kutatásokkal szemben. A hamarosan elburjánzó munkaközösségek sorát a múzeum 12 munkatársa által alkotott „tisztaigari munkaközösség” indította el a következő szempontok érvényesítésének szándékával: „a marxizmus–leninizmus következetes alkalmazása a néprajz területére, a szovjet példák és eredmények felhasználása, az osztályszempontok következetes érvényesítése, a termelőségvetkezeti csoportok megalkakulásának gyűjtése és feldolgozása” (BALASSA 1961. 32–33.). A gyűjtőmunka eredményeként 1950 végén kiállítás nyílt a múzeumban, és 25 ív terjedelmű tanulmánykötetnek kellett volna elkészülnie KARDOS László szerkesztésében. (A kéziratok azonban csak részben valósultak meg, az értékelő összefoglalás pedig végképp elmaradt, egyes vélemények szerint azon oknál fogva, hogy az akkor kötelező optimista végkicsengést alátámasztó helyi rizstermelés mindvégig nem hozott erre alkalmas eredményt.)

ORTUTAY Gyula instrukciói nyomán az 1950-es siófoki ankét jelölte ki a szaktudomány ideológiai felzárkózásának módját, a termelőségvetkezeti mozgalom, a munkásfolklór, a falusi osztályharc stb. kiemelt vizsgálatát. Az irányelvek alapján létrejött munkaközösségek váltakozó intenzitással működtek 1954-ig, szintén adók maradvá mintául ígért marxista monográfiákkal (vö. BARABÁS 1951., MORVAY 1951.). Ezen szaktudományos mozgalom jegyében indult meg a könyvtár bibliográfiai munkaközösségének ténykedése is, ami az 1850–1870 közötti valamint az 1945 utáni néprajzi bibliográfiák összeállítását vállalta fel, mely munkák ugyan jóval később, de napvilágot láttak. Lényegesen eredményesebbnek bizonyultak viszont azok a monografikus tárgy- és adatgyűjtések, melyek egy-egy település teljes eszköz-kultúráját vagy lakáskultúráját igyekeztek felmérni (mint pl. Átány, Bodony, Magyarhomorog stb.). Ezen munkák sorából az 1951-ben megindult átányi kutatás emelkedik ki, mely több ezer tételből álló önálló gyűjteményt és monografikus feldolgozások sorát eredményezte (vö. FÉL–HOFER 1964.).

A tudományos feldolgozómunkával összefonódó tárgygyűjtemény magasabb színvonalú gyűjteménytári munkát követelt meg. A gyűjteményfejlesztésben mindinkább érvényesült a tervszerűség, a tematikai és táji teljességre törekvés. Az Ethnographiában, majd az 1954-ben – a múzeum évkönyveként – újrainduló Néprajzi Értesítőben mind több tematikus tárgyvizsgálat és tipológiai elemzés látott napvilágot a múzeum gyűjteményeinek anyagából. Ezen munkák eredményességét szolgálta a nyilvántartás korszerűsítése, amit a múzeum 1950-ben vezetett be, majd ezt az új múzeumi törvény országosan is érvénybe léptette. A 8 pontos leírókártonok mellett tárgy, név és földrajzi katalógus könnyíti meg az anyag áttekintését. Az 1950-es évektől folyó tárgygyűjtés alapkövetelményként érvényesítette a tárgyak minél részletesebb adatolását. A korszerű, nemzetközi gyakorlatot követő nyilvántartás bevezetése meglehetősen terhes feladatot rótt a gyűjteménykezelő múzeológusokra a régi anyag megfelelő adatainak pótlása formájában. E mellett az állagvédelem is folyamatosan nehéz helyzetet élt meg, hiszen a beáramló új anyag mellett a régi konzerválása, fertőtlenítése is folyt. Az újjászerveződő önálló múzeum elsőrendű alaptevékenysége tehát a csaknem egy évszázados restancia felszámolására irányult, miközben a nagyértékű múzeális anyagnak a lehetőségekhez mért szakszerű, rendszerezett tárolása

mindinkább háttérbe szorította az épületen belüli kiállítási munkát. A gyűjtemények folyamatos gyarapodása, a sokréttűbbé váló múzeológiai tevékenység és az ezzel összefüggő szakalkalmazotti létszám-növekedés végülis oda vezetett, hogy BODROGI Tibor távozása után 1969-ben főigazgatónak kinevezett HOFFMANN Tamás első teendőként a kiállítás végleges bezárása mellett döntött, hogy az ekkorra már elviselhetetlenné vált zsúfoltságon enyhítsen. Ugyanis nemcsak a gyűjtemények igényeltek mind több helyet, hanem az 1960-as évek közepén szerveződő szabadtéri néprajzi múzeum is, mely kezdetben a Néprajzi Múzeum keretében működött. Hoffmann Tamás nagy súlyt helyezett a skanzen fejlesztésére, melynek jelentőségét a következőkben látta: „A szabadtéri múzeumban tipikus életformákat, tipikus tárgyi rekvizitumaikkal, tipikus korrelációba állítva kell bemutatni s ez teljességgel lehetetlen az egyéni témavizsgálatok során szerzett ismeretek akkumulációjával. Ez a vállalkozás tudományosan csak a kollektív összefogás jegyében mehet végbe és igényli a tudományok valamennyiének idevágó eredményeit, tulajdonképpen azt, hogy a szaktudomány művelői az oly gyakran hangoztatott sokoldalú megközelítés, a komplexitás jegyében oldják meg feladataikat” (HOFFMANN 1972. 10.)

Az éves jelentések tanúsága szerint ez a munkaterület 1970-től folyamatosan prioritást élvezett a múzeumon belül. Működésének elősegítésére szervezeti reformok sora valósult meg, amit a nyilvántartás és tárgyszerkezelés korszerűsítése indított el. Az ekkor megalakított Nyilvántartási Csoport szűkebben vett feladatán túl a restaurátor és fotóműhely tevékenységét is összefogta. Az Adattáron belül a Gyűjtésszervező Csoport életrehívása pedig az addig jobbára spontán gyűjtőmozgalom tevékenységét tette szervezettebbé a skanzen számára hasznosítható kérdőíves adatgyűjtések révén. Hasonló célt szolgált a magyar gyűjtemények anyagának katalógusszerű feldolgozására irányuló törekvés, ami a 70-es évek elején központi tudományos feladatként szerepelt. A skanzen a lendületes fejlesztés nyomán 1972-től már önálló intézményként működhetett, mely ekkor 40 főt számláló létszámával, közel 300 kiválasztott építmény műszaki dokumentációs anyagával, valamint annak megfelelő jelentős tárgygyűjteményével csak formálisan vált ki a Néprajzi Múzeum szervezetéből, mert még évekig az amúgy is szűkös közös épületben maradt egységes irányítás alatt.

Ebben a helyzetben ünnepelte alapításának centenáriumát 1972-ben a Néprajzi Múzeum, mely gyakorlatilag csak raktárként funkcionált, s még ekkor bármilyen jelentős tudományos központnak is minősült, hiszen két intézményt egyesített magában, legfontosabb alaptevékenységét: a kiállításrendezést legfeljebb idegen intézmények falai között láthatta el. (Ezekben az években készült számos vendéghiállítás közül 1971-ben a budai Várban rendezett népművészet történetének bemutatása emelkedik ki. Vö. KRESZ 1972.). Természetesen centenáriumi ünnepségét sem rendezhette meg a múzeum saját épületében, hanem ünnepi tudományos ülést, melyet nagy hazai és külföldi szakmai érdeklődés kísért, a Magyar Tudományos Akadémia központi épületében tartotta. Az ülésen kifejezésre jutott, hogy a mostoha adottságok a szomszédos országokban sem voltak ismeretlenek, azonban ez időre többségében biztosították néprajzi múzeumaik korszerű elhelyezését pl. Varsóban, Bukarestben, Belgrádban. Ezzel szemben a hazai intézményről megemlékező előadás – nem mondhatott mást, mint – hogy „a néprajz múzeumának hazánkban fennállása második századába fordult ügye megoldatlanságával, tárgyhöz méltatlan a mi társadalmi rendszerünkben; a megelőző háromnegyed századhoz képest már teljesen inkonzekvens sorsával mind nyilvánvalóbban nem múzeumi belügy többé, társadalmunk, történelmünk sorsfordulójának problémái sűrűsödnek abban” (HOFFMANN 1974. 18.).

Ma már úgy tűnhet, hogy ezek a súlyos szavak nem hiába hangzottak el, mert a

múzeum életében hamarosan lényeges változás következett be. Azonban most is éppen úgy a múzeum saját kezdeményezésére, és éppen olyan, ha nem sokkal nagyobb áldozatok árán, mint a monarchia vagy a Horthy-rendszer idején. Teljességgel érthetetlen, hogy 1945 után sem a dolgozó nép hatalmát oly könnyörtelenül hirdető Rákosi-rendszer, sem az 1956 utáni — nevében is deklarált — munkás-paraszt kormány nem érezte ideológiai szükségét éppen azon múzeum helyzetén változtatni, amely a történelmileg legjelentősebb dolgozó réteg (ha úgy tetszik osztály) kultúrájának ápolását szolgálta és közvetíthette volna a társadalom más rétegeihez. S miközben a vidéki múzeumok többsége — különösen a tanácsi kezelésbe kerülésük után — mind kedvezőbb feltételrendszerben dolgozhattak, a szaktudomány központi múzeuma 1945 után egyenesen nem tudta betölteni alapvető funkcióját: országos múzeumhoz méltó kiállítás működtetését. Mindezért tagadhatatlanul felelősség terheli az egykori múzeumi vezetést is, hogy elmulasztotta az újjáépítés nagyszabású mozgalmának érdemleges részévé tenni a múzeum ügyét.

A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy az 1960-as évek végén a főváros városrendezési tervében ugyan szerepelt a Néprajzi Múzeum épülete a budai várnegyed egyik mindmáig beépítetlen telkén (a Mátyás-templom melletti kis park helyén), azonban ennél többre nem tellett. Mivel a Magyar Nemzeti Galéria éppen a múzeum centenáriumának idején kezdte meg a helyreállított Budavári Palotába költözését a Parlamenttel szembeni volt Kúria-épületből, Hoffmann Tamás nem habozott mindent megmozgatni a holtpontról való kimozdulás érdekében. 1973 tavaszán a Minisztertanács határozatot hozott arról, hogy a Magyar Nemzeti Galéria kiköltözésével megüresedő egykori Kúria-épületet (Kossuth Lajos tér 12.) a Néprajzi Múzeum kapja meg — természetesen továbbra is társbérletben az épület több mint egyharmadát birtokló Párttörténeti Intézettel. Ezzel kezdetét vette a múzeum mindeddig legnagyobb méretű, immár hatodik költözködése.

A főváros szívében (1975—)

Annak ellenére, hogy még 1973-ban a múzeum munkatársai kidolgozták az épület helyreállításához szükséges tervezési programot, valamint az épületfelhasználási és költözködési tervet, az épületfelújítási és átalakítási munka meglehetősen vontatottan haladt. Ebből következően az 1974-re tervezett költözés csak a következő évben indulhatott meg, a múzeum legutóbbi ideiglenes elhelyezésének kerekén félvszázados fordulóján. Miközben megkezdődött a költözködésre való felkészülés, az utolsó ilyen alkalomhoz mérten megháromszorozódott gyűjteményi anyag rendszerezése és csomagolása, a múzeum fennállása óta nem próbált vállalkozást bonyolított le: 1973 őszén a leendő épületében megrendezte a „Megyék népművészete” c. kiállítást. 19 múzeumi szervezet 42 múzeumából több mint háromezer műtárgyat vonultatott fel saját anyagával összekapcsolva. A kiállítás látogatóinak száma alig fél év alatt meghaladta a negyedmilliót. Ez az érdeklődés egyértelműen tanúskodott arról az élő társadalmi igényről, ami a Néprajzi Múzeum megfelelő centrális elhelyezése mellett szólt.

A költözés előkészítésével kapcsolatban kiemelt szerepet kapott a nyilvántartási munka: az egyes gyűjtemények teljeskörű revíziójának lebonyolítása, a leíró leltárkartonok pótlása és a nagymennyiségű tárgyfényképezés, miután a csomagolás révén az addig hozzáférhetetlenül zsúfolt tárgyak is kézbe kerültek. Ez a feszített tempójú kényszerű múzeológiai munka évekig a tudományos tevékenység rovására valósulhatott meg. Ugyancsak jelentősen lekötötte a múzeumi állományt a Szabadtéri Néprajzi Múzeum 1973 őszén megnyitni kívánt szatmári tájegységének berendezésében való közreműködés, valamint a két intézmény szervezeti, igazgatási szétválása,

ami érzékeny veszteséget okozott az egyébként is túlterhelt múzeumi apparátusnak. Időközben a Szabadtéri Múzeum is megkezdte kitelepülését Szentendrére, irodáinak kiürítése után azonban még hosszú ideig nem tudta raktárait átköltöztetni. A múzeum költözködését tovább nehezítette, hogy a Skanzen helyére telepedő Központi Múzeumi Igazgatóság mind türelmetlenebbül igyekezett birtokba venni a múzeum helyiségeit is, miközben a Kúria-épületében az átalakítási időszakra átmenetileg elhelyezett Balett Intézet és Statisztikai Központ továbbköltöztetését későbbre halasztották. Ebből következően nemcsak a kidolgozott költözködési ütemterv borult fel, hanem az átszállított gyűjtemények, irodák némelyikének épületen belüli többszöri át-helyezését sem kerülhették el. Különösen az Adattár jutott nehéz helyzetbe, mert több évig, míg a végleges raktárterei elkészültek, összecsomagolva állt a teljes gyűjteményi anyaga. Az egész intézményt érintő költözködés végül is 1980-ban fejeződött be, de az áttelepüléssel járó gyűjteményköltöztetések valójában máig nem zárultak le, részben az elaprózott, még hosszú évekig tartó belső felújítási munkák, részben a külső raktárak miatt. Ugyanis az épület társbérletben való birtoklása eleve nem tette lehetővé a teljes gyűjteményi anyag raktározását a központi épületben (ahol csak a nemzetközi gyűjtemények, a textil, kerámia, táplálkozás, pásztorkodás és kisipar fért el), a nagyobb tárgyakat tartalmazó gyűjtemények, mint pl. a bútor, gazdálkodás, közlekedés stb. a Könyves Kálmán körúton maradtak, ill. a szentendrei skanzen raktáraiban kaptak ideiglenesen helyet. Csak 1987-ben nyílt lehetőség arra, hogy a törökbálinti Depo-raktárváros két csarnokában hónapokig tartó költözködés után – a múzeum történetében első alkalommal – jól áttekinthető, tematikus rendben kapjon helyet a bútor- és egyéb gyűjtemény, alkalmassá válva a tanulmányi raktárfunkcióra is.

A főváros központjába való kerülés a Néprajzi Múzeum életének, működésének alapvetően új szakaszát jelenti. Az addig jobbra elszigetelt, befelé forduló tudományos intézménynek egycsapásra nyitott, a társadalmi mozgásokra érzékenyen reagáló, elsődlegesen közművelődési-kulturális komplexummá kellett válnia. Természetesen ennek a külső elvárásnak számos konfliktus árán tud mindinkább megfelelni a múzeum. Hiszen azon évtizedek után, amikor meglehetősen szerény méretben vagy egyáltalán nem rendezhetett kiállításokat saját épületében, hirtelen olyan korszakba lépett át, amikor ez a tevékenységi forma kapott központi szerepet. Ez pedig természetesen mélyreható szervezeti, működési változásokat hozott magával. 1976-ban megalakult a Közművelődési Osztály népművelési, múzeumpedagógiai és propaganda feladatok ellátására. Elodázhatatlanná vált a Kiállításrendezői Csoport életrehívása is, valamint a megfelelő technikai felszerelés biztosítása. A műtárgyállomány kezelésének korszerűsítése okán az addigi tematikus (magyar és nemzetközi) osztály helyébe a Gyűjteményi és az Állagvédelmi Osztály lépett nevében foglalt profilal, ez utóbbi tízet meghaladó restaurátori állománnyal. A közművelődési funkció kiterjedt az Adattárra és a Könyvtárra is, mindkét osztály korszerű raktározási feltételei révén 1979-től igényes szakmai szolgáltató tevékenységet lát el.

Legfontosabb feladatként azonban az állandó kiállítások megteremtése merült fel. 1976-tól a múzeum ugyan már folyamatosan fogadta látogatóit különböző időszaki kiállításában, 1980 decemberében megnyitotta első nagy állandó kiállítását is az „Őstársadalmaktól a civilizációkig” címmel. Noha a magyar népi kultúra bemutatására vállalkozó állandó kiállítás forgatókönyve is hamarosan elkészült, annak többszöri átdolgozása után a közeljövőben valósul meg az első emeleten „A magyar népi kultúra két évszázada 1720–1920” című állandó kiállítás (anélkül, hogy a közel egy évtizeden keresztül folyamatosan ígért belső gépészeti felújítás: villany- és fűtésvezetékcsere megtörtént volna).

A városközpontban remélhetően végleges helyet nyert Néprajzi Múzeum már a folyamatos költözködés idején is igyekezett minél változatosabb kiállításokkal kielégíteni az érdeklődést. 1976–1980 közötti időszakban 86 kiállítás rendezésével – főhatósági értékelés szerint a múzeum „a hosszas extenzív szakasz után végleg bevonult a nagymúzeum jelzővel illetett köztudatba” (Művelődési Minisztérium 25111/81. sz.). Ez időtől a múzeum által rendezett kiállítások száma minden évben meghaladta a húszat (3–5 ezer m² alapterületen), melynek egyharmada az élénk nemzetközi kapcsolatok jegyében külföldön nyílt, illetve onnan fogadott kiállítás. A rendkívül változatos tematikájú kiállítások közül kiemelkednek az olyan nagyszabású monografikus anyagbemutatók, mint amilyen pl. A paraszti konyha (1980), A szántóföldek üzenete (az 1982. évi budapesti Gazdaságtörténeti Világkongresszus alkalmából), a Népművészet, hagyományok, újítások (1986), vagy az 1987-ben Budapesten megrendezett nemzetközi felvilágosodás konferencia kapcsán A kultúra és a társadalom a felvilágosodás korában Magyarországon c. kiállítás, ami 16 intézmény anyagából nyújtott széles művelődéstörténeti ismeretanyagot.

Az intézmény merőben új, közművelődési és tudományos feldolgozó feladatának érdekében alakult meg a Néprajzi Filmstúdió, amely napjainkra közel százezer méternyi filmet készített részben archívális anyag feldolgozásával, részben saját filmforgatásának eredményeképpen. A közel egy évtizede folyó munka eredményességéről számos külföldi elismerés tanúskodik.

A múzeum alapvetően megváltozott életformája meglehetősen nagy terhet rótt a szabadtéri múzeum kiválása után amúgyis megcsappant szaktudományos állományra. A kedvezőbb feltételeket kínáló akadémiai munkahelyek további elszívó hatását a múzeum nem tudta ellensúlyozni, így a 80-as évek közepére egykori törzsszállománya nagyobb részét elvesztette. Ennek eredményeképpen a tudományos kutatómunkában is mind erőteljesebben érvényesült a fiatalabb generáció kezdeményezése. A korábbi egyéni monografikus kutatások helyébe új szemléletmóddal és módszertani kísérletezéssel rendelkező kollektív vállalkozások léptek, jobbra célhiteles pályázati rendszerben támogatott kutatások képében. Ezek sorát az 1977-ben meginduló 17–19. századi hagyatéki leltárak feltárásának programja nyitotta meg, amely révén napjainkra több mint hétezer inventárium teljes anyaga került a gyűjteménybe, 1988-ban a forráskiadvány első kötete megjelent. A számítógépes anyagfeltárás végső célja a történeti források alapján kimutatható tárgyi felszereltség sokszempontú elemzése ill. annak összevetése a recens, múzeális gyűjteményi anyaggal.

A történeti vizsgálattal mutatnak kapcsolatot a motívumkataszter és tárgykatalógus munkálatai, melyek az egyes gyűjtemények teljes tárgykészletének rendszerezésére vállalkoznak, hasznosítva a korábbi évtizedekben készült tematikus katalógusok tapasztalatait. Módszertanilag is új eredmény várható a falusi, mezővárosi társadalom gazdasági és kulturális változásait vizsgáló kutatásoktól, melyek közül Besenyőtelek 20. századi családrekonstrukciója készült el ötezer adatlap nyomán. E mellett társadalomnéprajzi vizsgálatok folynak Bajnán, Mezőkövesden, a Sárközben. A kollektív kutatómunka keretében valósul meg az éves bibliográfiai munka, ami egyben a nemzetközi néprajzi bibliográfiában való közreműködést is biztosítja, valamint az Adattár keretében megindult forráskiadvány-előkészítés a tudománytörténeti és a paraszti írásbeliség témakörébe tartozó gazdag anyag feltárásának és közreadásának szándékával.

A múzeum az utóbbi években kísérte meg publikációs fórumát bővíteni részben a meglehetősen nagy késéssel megjelenő Néprajzi Értesítő ellensúlyozása, részben a rendkívül gazdag adattári anyag iránti érdeklődés miatt. Ez utóbbi szerepkört bizo-

nyos mértékig magára vállalta az évenként megjelenő Néprajzi Közlemények is. Az 1988-ban „Fontes Musei Ethnographiae” címmel megindított forráskiadványsorozat, melynek első kötete a 18–19. századi keszthelyi inventáriumok szövegét adja közre, a későbbiekben a paraszti írásbeliség anyagából is több kötetnyit fog tartalmazni. 1989-ben Jankó János: A millenniumi falu c. faksimile kiadással jelentkezik a tudománytörténeti kiadványsorozat. Mivel a múzeum nagy súlyt fektet az önkéntes gyűjtőmozgalom szervezésére, mind sürgetőbb igényként merül fel a legjobb pályamunkák megjelentetése.

A tárgyszerkezési múzeológiai munka napjainkra mind szorosabb kapcsolatot igényel a tudományos kutató- és feldolgozó tevékenységgel. A nyilvántartási munkában hasznosítható számítógépes adatfeldolgozás az egyes gyűjtemények többszempontú rendszerezéséhez, új összefüggések feltárásához kínálnak realizálható lehetőséget. Ugyancsak egyre sürgetőbbé válik az ipari forradalom utáni tárgykultúra feltárása, a gyári eredetű használati cikkek, a közelmúlt gazdasági-társadalmi változásait dokumentáló anyag gyűjtése. A napjainkban egyre inkább komplexitást igénylő múzeológiai munka érvényesítésére 1987-ben újabb szervezeti változás történt, amikor is a múzeológusokat, restaurátorokat és raktárkezelőket összefogó Gyűjteményi Főosztály keretében öt tematikus, komplex gyűjteményi csoport alakult meg, melyekben a csoportvezető múzeológus irányításával hatékonyabban érvényesül a nyilvántartási, állagmegóvási, de a tudományos feldolgozó munka is.

A múzeum gyűjteményi anyaga 1988. végén:

néprajzi műtárgyállomány	177 973 db
ebből magyar anyag	126 413 db
Ethnológiai Adattár	
kéziratgyűjtemény	1 541 601 lap
inventáriumgyűjtemény	7 411 tétel
fényképgyűjtemény	405 650 negatív
diagyűjtemény	21 698 db
filmgyűjtemény	114 db
hangszalagtár	146 940 m
rajzgyűjtemény	17 942 db
nyomatgyűjtemény	5 340 db

Könyvtár

könyvek és folyóiratok	151 272 db
------------------------	------------

Ezek a számok önmagukért beszélnek, bizonyítván, hogy a budapesti Néprajzi Múzeum Európa legnagyobb néprajzi múzeumai közé tartozik. Vajon mivé fejlődhetett volna, ha Xántus János törekvése valóra válik: és az eltelt évszázad alatt a szüntelen költözködések helyett érdemi szaktudományos munka folyhatott volna a millennium idején emelt múzeum falai között a nemzeti kultúra ápolásának érdekében?

Irodalom

BALASSA Iván

1950 A Néprajzi Múzeum állandó kiállítása. Ethn. LXI. 109–112.

1952 A Néprajzi Múzeum kapcsolatai az orosz néprajztudománnyal. Ethn. LXIII. 171–201.

1954 A Néprajzi Múzeum működése 1944–1954. NÉ XXXVI. 300–306.

1961 Fejezetek a Néprajzi Múzeum történetéből. Sárospatak. (kézirat)

1975 Jankó János. A múlt magyar tudósai. Bp.

BARABÁS Jenő

1951 Néprajzi anket Siófokon. Ethn. LXII. 224–225.

BARTUCZ Lajos

1936 A Néprajzi Múzeum általános ismertetése. Bp.

1938 A szokolyai közös gyűjtőút. NÉ XXX. 273–274.

BÁTKY Zsigmond

1926 Néprajzi Múzeumunk 1917-től 1926-ig. NÉ XVIII. 45–47.

1927 Múzeumunk érdekében. NÉ XIX. 123–127.

1929 Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Gyűjteményeiben. Bp.

DOMANOVSKY György

1940 A szabadtéri múzeum szervezeti és technikai kérdései. NÉ XXXII. 164–178.

1959 Tájékoztató a Néprajzi Múzeum anyagáról, működéséről és terveiről (kézirat a Néprajzi Múzeum Irattárában 863–0206/1959) Bp. 1–48.

FÉL Edit

1943 A Néprajzi Múzeum gyűjteményei 1943-ban. NÉ XXXV. 256–259.

1954 A Néprajzi Múzeum gyűjteményei 1944–47-ben. NÉ XXXVI. 299–300.

FÉL Edit – HOFER Tamás

1964 A monografikus tárgygyűjtés. Az átányi példa. NÉ XLVI 5–89.

GUNDA Béla

1939a A Magyar Néprajzi Atlasz kérdése. NÉ XXXI. 294–300.

1939b A Néprajzi Múzeum országos gyűjtőhálózatának munkája. NÉ XXXI. 421–422.

1978 Bátky Zsigmond. A múlt magyar tudósai. Bp.

HERRMANN Antal

1890 Hazai néprajzi múzeum alapításáról. Ethn. I. 19–24.

1891a A Néprajzi Múzeum elhelyezéséről. Ethn. II. 21–23.

1891b A néprajzi társaság és a múzeum ügye a képviselőházban. Ethn. II. 23–26.

1891c A millenniumi nemzeti kiállítás és a néprajz. Ethn. II. 330–334.

HOFER Tamás

1974 A Néprajzi Múzeum tudományos és múzeológiai kapcsolatai. NÉ LV. 73–92.

HOFFMANN Tamás

1969 A tudomány forrásai-e a múzeumok néprajzi gyűjteményei? NÉ LI. 5–13.

1972 A Néprajzi Múzeum 100 éve. NÉ LIV. 5–18.

1974 A Néprajzi Múzeum 100 éve. NÉ LV. 17–24.

JANKÓ János

1893 Bizottsági tag javaslata a néprajzi kiállítás ügyében. Bp.

1896 Az Ezredéves Kiállítás néprajzi faluja. Bp.

1900 A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának gyűjteményei 1870-től 1899. december 31-ig. NÉ I. 33–48.

1902 A néprajzi osztály története. In: A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya a múzeum alapításának százados évfordulója alkalmából. Bp. 1–12.

1989 A millenniumi falu. Sajtó alá rendezte Szemkeő Endre. Néprajzi Múzeum, Bp.

KODOLÁNYI János

1974 A Néprajzi Múzeum működése. NÉ LV. 34–47.

